

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Haapanen, Lauri

Title: Piilossa tekstin takana

Year: 2019

Version: Published version

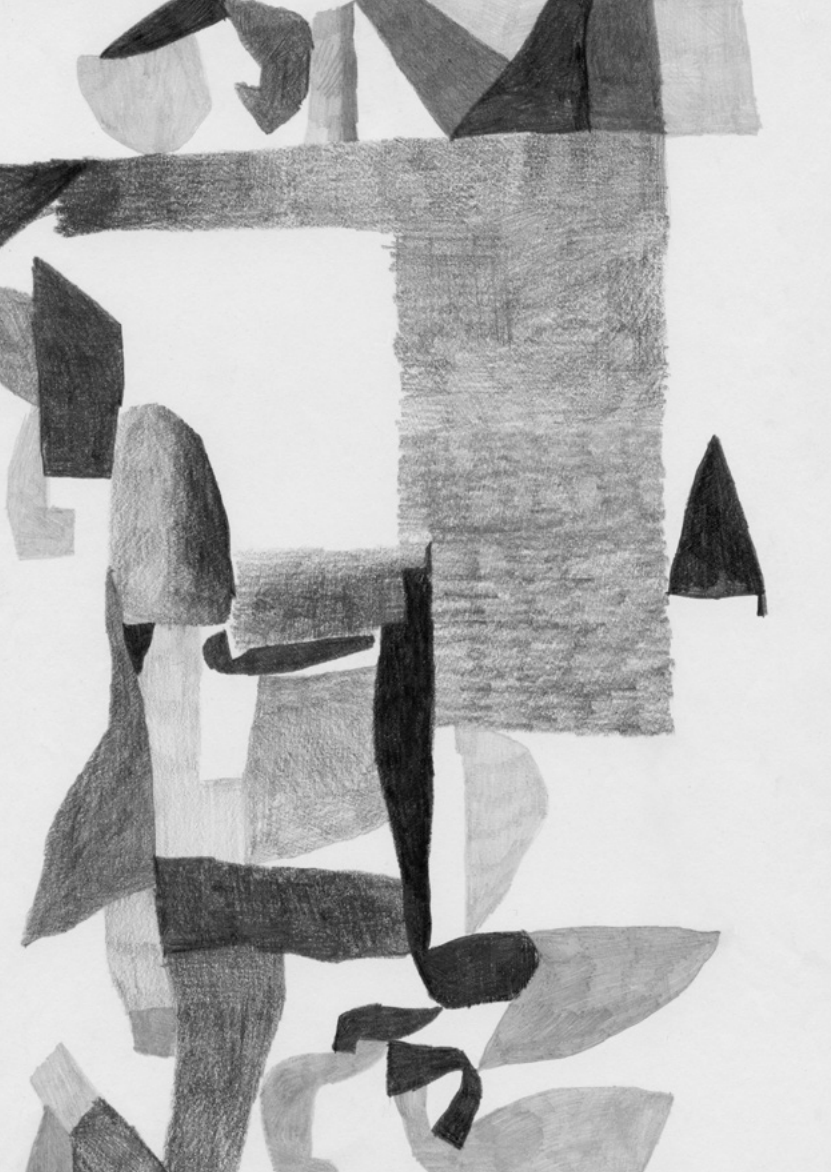
Copyright: © Kirjoittaja & Ylioppilaslehden Kustannus Oy, 2019

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Haapanen, L. (2019). Piilossa tekstin takana. In V. Jussila, A. Pasanen, & R. Sundman (Eds.), *Kilpailevat totuudet* (pp. 9-35). Ylioppilaslehden Kustannus Oy.
http://www.tkst.fi/resources/K_T_luvuittain/K_T_8-35.pdf

Lauri Haapanen

Piilossa tekstin takana

Juttuja kirjoittaessaan toimittajat tekevät lukuisia valintoja. Nämä valinnat eivät kuitenkaan ole arvioitavissa sen mukaan, mikä on totta ja mikä ei.

Siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden analyysi johtaa päätelmiin, joissa journalismin jakamattomin ydin, faktapohjaisuus, asettuu kyseenalaiseksi.

Journalistinen juttu pyrkii kätkemään parhaansa mukaan jäljet kirjoitusprosessista. Toisin sanoen valmiista jutusta ei voi päätellä, miten se on kirjoitettu: onko teksti näpytelty alusta loppuun edeten vai kenties kasvavaa tekstimassaa uudelleen järjestellen ja sanavalintoja hioen? Journalistinen juttu ei myöskään kerro mitään varmaa niistä työprosesseista, jotka varsinaista kirjoittamista ovat edeltäneet. Juttu ei siis ole kuvaus aiheen valinnasta, tiedon hankinnasta ja sen analyysistä, vaan juttu on toimitettu tämän taustatyön pohjalta.

Valotan näitä seikkoja esimerkillä, joka on osa siteerausta käsittelevän tutkimukseni aineistoa.¹ Eräässä uutisaikakauslehdessä julkaistiin juttu maahanmuuttajataustaisesta yrittäjästä. Jutussa oli seuraavanlainen suora lainaus eli sitaatti:

”Kiinassa olin menestyvä diplomi-insinööri, täällä en ollut mitään. Sitä oli vaikea hyväksyä.”

Sitaatit ovat lehtijuttujen perusraaka-ainetta, ja niillä on juttujen kerronnassa monia tärkeitä tehtäviä: ne muun muassa rytmittävät lehtijutun kerrontaa, luovat juttuun uskottavuutta ja luonnehtivat haastateltavaa. Monet näistä tehtävistä perustuvat sille yleiselle ajatukselle, että sitaatti on haastateltavan puheen sanatarkkaa toisintamista. Valmis sitaatti ei useinkaan anna lukijalle aihetta epäillä tätä

¹ Haapanen, Lauri (2017): Quoting practices in written journalism. Unigrafia, Helsinki.

käsitystä, ja jopa journalististen tekstien tutkimus pitäytyi pitkään valmiiden tekstien analyysissä, jolloin kysymystä sitaattien ”suoruudesta” ei voitu empiirisesti kyseenalaistaa. Vasta viime aikoina kielen ja median tutkijat ovat pyrkineet katsomaan tekstipinnan taakse selvittääkseen, miten jutut ja niiden sitaatit todellisuudessa syntyvät.²

Näkökulman laajennuksen myötä on avautunut uusia näkymiä toimitustyöhön. Oma tutkimukseni on muun muassa osoittanut sen, että suorat lainaukset ovat usein kaikkea muuta kuin suoria. Yllä esitetty sitaatti esimerkiksi perustui seuraavanlaiseen haastateltavan (H) ja toimittajan (T) väliseen keskusteluun:

H: *vaikka mä olin niin hyvi... mä voi sanota että mä oo
diplomainsinööri ja kaikki... koulutus ja ura ja...
aika huipula kiinasa silloin*

T: *nii*

H: *mut ku mä tulin tänne mä oo... nolla*

T: *oliks se vaikee tilanne hyväksyä*

H: *oli oli*

² Katsaus kirjoittamisen tutkimuksen historiaan, menetelmiin ja haasteisiin, ks. Grésillon, Almuth & Perrin, Daniel (2014): *Methodology – From speaking about writing to tracking text production*. Teoksessa Jakobs, Eva-Maria & Perrin, Daniel (toim.): *Handbook of Writing and Text Production*, 79–114. De Gruyter Mouton, Berliini, Saksa.

Haastattelupuheen ja sen pohjalta tehdyn sitaatin kieliasu on varsin erilainen. Ensinnäkään haastateltava ei puhu suomea äidinkielenään, mikä heijastuu puheeseen norminvastaisina sanamuotoina. Näitä kielenpiirteitä toimittaja ei ole sitaattiin kirjannut. Tarkasteltaessa sitaattia virke virkkeeltä huomataan, että sitaatin alku on rakennettu haastateltavan puheesta kieliasua vahvasti muokaten. Sitaatin päätösvirke (*Sitä oli vaikea hyväksyä.*) ei sitä vastoin perustu haastateltavan sanomisiin lainkaan, vaan sitaatti on rakennettu vuorottelusta, jossa toimittaja esittää myötätuntoisen kysymyksen (T: *oliks se vaikee tilanne hyväksyä*) ja saa haastateltavalta myöntävän vastauksen (H: *oli oli*). Tämä yhteistyö ei ole valmiista sitaatista pääteltävissä.³

Medialingvistinen tutkimus tuo esiin ristiriitoja sen välille, mitä ajattelemme toimituksessa tapahtuvan ja mitä siellä oikeasti tapahtuu. Tämä on omiaan heikentämään luottamusta journalistiseen mediaan, minkä vuoksi olisi vastuutonta vain purkaa vallitsevia käsityksiä. Tutkimuksen todellinen voima onkin siinä, että esille tuodut ristiriidat eritellään ja perustellaan. Tämän jälkeen näiden palasten pohjalta rakennetaan totuudenmukaisempi kuva siitä, miten media *todella* toimii.

³ Esitysteknisistä syistä olen hieman yksinkertaistanut esimerkkiä. Täyteläisempi analyysi löytyy artikkelistani Siteeraus lehtijutuissa (2016), teoksessa Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko (toim.): Puheesta tekstiksi – Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Edellä käsitellyn esimerkkisitaatin tehnyt toimittaja, kutsukaamme häntä Kaisaksi, kertoi tutkimushaastattelussa⁴, että kyseisen sitaatin muokkausta ohjasi se, että hänen ”piti hyvin pienessä tilassa kertoa aika monipolvinen asia”. Juttuun mahtui vain pieni osa noin 50-minuuttisesta haastattelusta, ja niinpä Kaisa valitsi mukaan oleellisia ja kiinnostavia asiasisältöjä, erityisesti sellaisia, jotka kuvasivat ”haastateltavan tapaa ajatella”. Lisäksi hän muokkasi sitaattit hyvin yleiskielisiksi, koska ”sitaatin puhekielisyysillä pitäisi olla joku pointti sen jutun kannalta, mutta tässä niin ei ollut. Eikä tässä myöskään ollut mitään tarvetta korostaa sitä, että hän puhuu huonosti suomea”.

Todellisuutta ei lehtijuttua tehtäessä vääristellä, pohti Kaisa, joskin käytännössä ”todellisuus on toimittajien materiaalia”, josta sitaattikin rakennetaan. Olisi kuitenkin hätiköityä tuomita edellä esitetyn esimerkin kaltainen siteeraus ykskantaan virheelliseksi. Muokkausten voi nimittäin nähdä palvelevan niin toimittajaa, haastateltavaa kuin lukijaakin.

4 Väitöstutkimukseni aineisto on kolmiosainen: haastatteluiden äänitallenteiden sekä näiden haastatteluiden pohjalta kirjoitettujen lehtijuttujen ohella kolmannen aineistokokonaisuuden muodostavat tutkimushaastattelut, joissa rekonstruoiitiin informantti-toimittajien siteerausprosessin kulkua stimuloitulla mieleenpalauttamisella (stimulated recall). Käytännössä tarkastelin kunkin toimittajan kanssa rinta rinnan hänen tekemänsä haastattelun litteraattia sekä haastattelun pohjalta kirjoittamaansa lehtijuttua ja selvitin näin hänen siteerauskäytäntöjään.

Ensinnäkin sitaatteja muokataan juuri niin vähän tai paljon kuin on tarpeen, jotta syntyy hyviä sitaatteja sisältävä hyvä juttu. Toiseksi lukijat eivät ole tottuneet näkemään täsmällisesti litteroitua puhekieltä, minkä vuoksi puheelle tyypilliset mutta kirjoitetulle kielelle vieraat kielenpiirteet (esim. keskeneräiset lauseet, sanojen toistelu, kielenlipsahdukset ja *niinkuttelu*) herättäisivät luettuna herkästi mielikuvan sekavasta ja epävarmasta haastateltavasta. Ja lopulta, kukapa haluaisi tavalla vaikeaselkoisia, moneen suuntaan harovia sitaatteja. Toisin kuin esimerkiksi kaunokirjallisuuden parissa, lehtijuttujen kanssa olemme usein armottomia: yksi epäselvä virke vielä siedetään, mutta toisen kohdalla kääntyy jo sivu.

Sitaatit ovat olennainen osa journalistista juttua, ja lähes jutussa kun jutussa niitä siksi on. Lisäksi tutkimus on osoittanut, että siteeraus monivaiheisena tapahtumana on olennainen osa jutun syntyprosessia.⁵ Niinpä tämä luku luotaa seuraavaksi siteerauksen avulla median työtapoihin kokonaisvaltaisesti ja tarkastelee sitä kautta kriittisesti journalismin vaalituimpia periaatteita.

⁵ Kattava katsaus journalistisen siteerauksen tutkimukseen, ks. Haapanen, Lauri & Perrin, Daniel (2017): Media and quoting – understanding the purposes, roles, and processes of quoting in mass and social media. Teoksessa Cotter, Colleen & Perrin, Daniel (toim.): The Routledge handbook of language and media, 424–441. Routledge, Lontoo, Yhdistynyt kuningaskunta & New York, Yhdysvallat.

Siteeraus avaa näkymän työprosessiin

Journalistinen juttu voi perustua useisiin haastatteluihin ja kirjallisiin dokumentteihin sekä tietysti kaikkeen siihen, mitä toimittaja ennakolta aiheesta tietää. Valmiista tekstistä työprosessin jäljittäminen on mahdotonta ja etnografisella eli työntekoa havainnoivalla tutkimusotteellakin vaikeaa.

Sitaatti sen sijaan avaa suoraviivaisemman yhteyden työprosessin ja valmiin jutun välille. Ensinnäkin sitaatilla on määritelmänsä mukaan vain yksi lähde, minkä lisäksi se on helppo tunnistaa jutun tekstipinnasta; julkaisun valitsemasta käytännöstä riippuen sitaatit on erotettu muusta tekstistä joko lainausmerkeillä (”näin”) tai repliikkiviivalla (– näin.). Toiseksi sitaatti on ikään kuin päätepiste siinä nelivaiheisessa prosessissa, jonka lopputuloksena ihmiset saavat äänensä kuuluviin julkisessa keskustelussa.⁶

⁶ Medialingvistiikan professorin Daniel Perrinin kanssa rakentamani mallinnus pohjaa teorialle mediavälitteisestä yhteiskunnallisesta viestinnästä (Mediated Social Communication), jossa yleisöä ei mielletä passiiviseksi tiedon vastaanottajiksi vaan julkisen keskustelun osapuoliksi, jotka erilaisten sosiaalisten ryhmien jäseninä pääsevät mukaan julkiseen keskusteluun ryhmiensä edustajien kautta. Toimittajat välittävät ja johtavat tätä keskustelua, pääasiassa vetämällä yhteen ryhmien näkemykset ja päästämällä ääneen ryhmien edustajia.

1. Toimitus ja toimittaja valitsevat, mitä aihetta suunnitteilla oleva juttu käsittelee. Samalla monet muut aiheet tulevat rajatuiksi pois.
2. Toimittaja valitsee, mitkä aiheeseen liittyvät sosiaaliset ryhmät hän tuo juttuun mukaan ja mitä ei. Tällaisia ryhmiä voivat olla asianosaiset (esim. uhrin/syyliset), viranomaiset, poliitikot sekä tietysti ”tavikset”, joiden kautta meistä jokainen saa ikään kuin äänensä kuuluviin.
3. Toimittaja valitsee juttuun henkilöitä, jotka näitä sosiaalisia ryhmiä edustavat.
4. Osa henkilöistä saa äänensä kuuluviin (näennäisen) suoran lainauksin, osaa toimittaja referoi kenties epäsuorasti (*X sanoo, että...; X:n mielestä...*).

Näiden neljän vaiheen perusteella journalistista juttua voi verrata paneelikeskusteluun: puheenjohtajan roolissa toimittaja valitsee aiheen ja tähän aiheeseen liittyvät keskeiset osapuolet, minkä jälkeen hän kutsuu pöydän ääreen näiden tahojen sanavalmiit edustajat ja päättää, kuka saa puhua, missä järjestyksessä ja miten paljon.

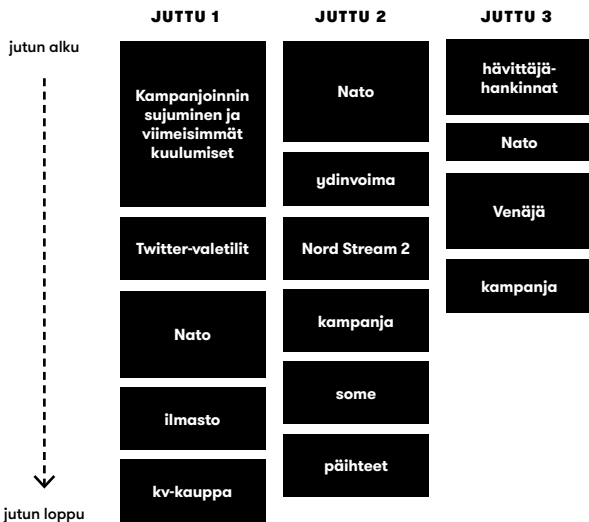
Siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden järjestys

voi toki vaihdella. Jutunteko voi lähteä liikkeelle esimerkiksi yksittäisestä lausahduksesta tai tviitistä, jota jutussa siteerataan. Toisaalta tavallista on, että ensin valitaan (julkisuuden) henkilö, jonka ympärille juttu rakennetaan, ja vasta tämän jälkeen jutun aihe.

Edellä olen esitellyt teoreettisen mallinnuksen siitä, miten siteeraus ja sitä edeltävät työvaiheet ovat läpäisevästi jutunteossa läsnä. Analysoimalla journalistista työtä mallinnuksen avulla on mahdollista selvittää uudella tavalla sitä, minkälaiset seikat journalistisiin valintoihin vaikuttavat.

Yhdestä haastattelusta rakentuu kolme juttua

Tammikuussa 2018 järjestettyjen presidentinvaalien alla kolme saman mediakonsernin toimittajaa järjesti yhteishaastattelun erään ehdokkaan kanssa. Tämän 50-minuuttisen haastattelun pohjalta toimittajat kirjoittivat kolme juttua, kukin omansa. Jokaisen jutun pääaiheena oli toki presidenttiehdokas itse, mutta tarkemman sisältönsä osalta jutut olivat erilaisia. Seuraavalla sivulla oleva kaavio esittää kussakin jutussa esiintuodut asiakokonaisuudet ja niiden käsittelyn laajuuden sekä jutun kokonaispituuden.

Ensinnäkin toimittajat valitsivat samasta lähdemateriaalista erilaisia asiakokonaisuuksia, koska kullakin julkaisulla on hieman erilaiset tavoitteet ja kohdeyleisö. Erityisesti aikakauslehtien maailmassa, mutta yhä enemmän myös uutistoimituksissa, puhutaan *mallilukijoista*. Tällä tarkoitetaan julkaisulle luotua fiktiivistä henkilöä, jota mielessä pitäen juttujen aiheet, näkökulmat ja kertomisen tavat valitaan: tehdäänkö juttu budjettivalmistelusta, ja jos kyllä, painotetaanko siinä autoveron vai päivähoitomaksujen

korotuksia, ja kirjoitetaanko näin valitusta aiheesta ja näkökulmasta reportaasi, asiantuntijavetoinen uutisjuttu vai kenties kolumni?

Toiseksi jutuille ennakolta määritellyt pituudet vaikuttivat siihen, minkälaisia niistä rakentui. Esimerkiksi ehdokasjutun 1 kirjoittanut toimittaja, Mikko, kertoi jättäneensä erään merkittävän asiakokonaisuuden jutustaan pois, koska aihe oli monisyinen eikä sen käsittelyyn ollut riittävästi tilaa. Lisäksi Mikko kertoi, että hänellä on tapana rakentaa juttujensa juoni niin, että asiasta toiseen edetään saumattomasti – ”siinä täytyis aina olla joku aasin-silta joka luontevasti kuljettaa yhdestä asiasta seuraavaan”. Kyseisestä ehdokasjutusta eräs asia rajautui pois, koska Mikko ei löytänyt luontevaa tapaa sitoa sitä tekstuaalisesti jutun muihin asiakokonaisuuksiin. Myös toimittajien henkilökohtaiset, kirjoittamiseen liittyvät preferenssit vaikuttavat siis osaltaan journalistisiin valintoihin.

Lisäksi Mikko tiesi, että kyseinen presidenttiehdokas oli aiemmissa haastatteluissa antanut eräästä teemasta, Twitter-valetileistä, epäjohdonmukaisia lausuntoja. Toimittaja halusi nostaa tämän epäjohdonmukaisuuden jutussaan esiin, mutta toisaalta hän halusi pysytellä näennäisesti neutraalina – neutraaliutta ja objektiivisuuttahan toimittajilta jatkuvasti peräänkuulutetaan. Niinpä Mikko

siteerasi eräitä muita henkilöitä, joiden suulla kriittiset näkemykset jutussa esitettiin. Tämä opponenttien ryhmä sai siis äänensä kuuluviin, koska heidän näkemyksensä sattuiivat palvelemaan sitä tarinaa, jonka toimittaja halusi lukijoilleen kertoa.

Edellä olen osoittanut, ettei ole yhtä oikeaa tapaa tehdä journalistinen juttu. Päinvastoin siinä prosessissa, joka etenee kirjavasta lähdemateriaalista määrämittäiseksi ja yksityiskohtiaan myöten hiotuksi tekstikokonaisuudeksi, toimittajat tekevät lukuisia valintoja. Nämä valinnat eivät ole arvioitavissa sen mukaan, mikä on totta ja mikä ei. Niinpä siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden analyysi johtaa päätelmiin, joissa journalismin jakamattomin ydin, faktapohjaisuus, asettuu kyseenalaiseksi.

Faktakeskeinen tarkastelu on riittämätöntä

Journalismin tulee perustua faktoihin, ja mikäli juttu sisältää mielipiteitä, on yleisön voitava erottaa ne tosiasioista. Tämä on perustavanlaatuinen lähtökohta journalismille, ja siihen pohjaten media-alan sisältä kumpuava media-kritiikki on keskittynyt pitkälti faktantarkistukseen.

Tällainen faktakeskeinen näkemys on kuitenkin riittämätön: sitaattit eivät toisinnassa haastateltavan puhetta sanata tarkasti, eivätkä siteerausta edeltävät työvaiheet peilaa todellisuutta sellaisenaan vaan sisältävät jatkuvaa aiheiden, näkökulmien ja lähdemateriaalin valintaa.

Jutun faktat voivat erikseen tarkasteltuna olla tosia. Ratkaisevan tärkeää kuitenkin on, että nämä faktat yhdessä ohjaavat lukijan oikeanlaiseen tulkintaan asiasta, yleensä erityisesti niin, ettei mitään kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta oleellista jää kertomatta. Eräässä uutisessa esimerkiksi kerrottiin, että hallitus oli luvannut korkeakouluille ”satojen miljoonien eurojen lisärahoituksen”. Selventämättä kuitenkin jäi, että kyseessä oli pääomitus, ei yliopistojen toiminnan suora lisärahoitus, ja näin ollen yliopistojen jaettavaksi tulevat vain pääoman mahdolliset tuotot. Jutusta kanneltiin Julkisen sanan neuvostoon (JSN), joka on toimitusalan itsesääntelyelin. JSN päätyi äänestyksen jälkeen vapauttavaan päätökseen, jonka mukaan ”juttu oli osin harhaanjohtava, mutta siinä ei ollut olennaista asiavirhettä”⁷

JSN:n tehtävänä on puolustaa sanan- ja julkaisemisen vapautta ja arvioida, onko sille kannelluissa jutuissa noudatettu *Journalistin ohjeita*. Nämä tiedotusvälineiden yhdessä luomat ohjeet antaisivat mahdollisuuden arvioida

7 Kyseessä on JSN:n päätös numerolla 6369, ks. <http://www.jsn.fi/paatokset/>.

juttujen sisältöä muustakin kuin ”oleellisten asiavirheiden” näkökulmasta (ohjeiden kohta 20), sillä ohjeiden mukaan ”journalistin velvollisuus on pyrkiä totuudenmukaiseen tiedonvälitykseen”. Tätä ohjeiden kohtaa 8 ei kuitenkaan vallitsevan ratkaisukäytännön mukaan sovelleta juuri muulloin kuin tilanteessa, jossa jutusta on osoittaa myös olennainen asiavirhe.

On toki turvallista karsia sananvapauden nimissä kantelut, jotka perustuvat mielipide- ja tulkintaeroihin⁸, ja keskittyä juttujen yksittäisiin ja yksityiskohtaisiin puutteisiin, esimerkiksi asiavirheisiin, virheiden korjausten merkitsemiseen tai siihen, erottuuko mainos riittävän hyvin journalistisesta sisällöstä. Lisäksi päätöksiä, jotka arvioisivat jutun totuudenmukaisuutta kokonaisuutena saati julkaisun journalistista linjaa, olisi vaikea yksiselitteisesti perustella. Huonosti perustellut päätökset puolestaan heikentäisivät niiden käyttöarvoa ennakkopäätöksinä siitä, miten journalistin ohjeita tulee tulkita.

Mutta samalla kun JSN varoo kritiikkiä ja virheitä, tulee se asemoineeksi itsensä sivuun siinä julkisessa keskustelussa, jota tiedotusvälineiden tilasta, asemasta ja merkityksestä

⁸ Tämä on yksi 17 perusteesta, jolla JSN:n puheenjohtaja voi karsia kantelun ilman neuvoston käsittelyä, ks. Grundström, Elina: Mitä neuvosto karsii ja miksi? Blogikirjoitus 22.6.2016. Haettu 14.5.2018 osoitteesta <http://www.jsn.fi/blog/22-6-2016--mita-neuvosto-karsii-ja-miksi/>.

varsin kiihkeästi käydään. Se on vahinko, johon on monia syitä. Yksi perimmäisistä syistä nähdäkseni juontuu siitä tavasta, jolla JSN:lle on mahdollista kannella. Jotta kantelija nimittäin voi ennen kanteluaan, kuten vaatimus kuuluu, ”olla tiedotusvälineeseen yhteydessä ja pyytää sitä korjaamaan menettelyään”⁹, on virheellisen menettelyn oltava jotain yksittäistä ja helposti yksilöitävää.

”Jos esimerkiksi tv-katsojan mielestä syöpätutkijaa ja yksisarvishoitajaa ei olisi pitänyt haastatella samassa ohjelmassa yhdenvertaisina asiantuntijoina, ongelmasta ei välttämättä kannata valittaa JSN:lle. Neuvoston näkökulmasta kyseessä on toimituksen oma valinta, josta se ei mielellään keskustele”, kirjoitti JSN:n entinen jäsen ja *Suomen Kuvalehden* edesmennyt toimittaja Jari Lindholm yhdessä viime vuosien tiukimmista JSN-kriitikeistä.¹⁰

JSN on sidottu 35-kohtaiseen ohjeistoonsa, mutta niin haluttaessa ohjeissa voisi riittää selkänöjää nykyistä rohkeammillekin linjanvedoille: JSN:n jäsenenä olin mukana käsittelemässä edellä kerrottua kantelua yliopistojen lisärahoituksesta. Tulkintani mukaan kyse ei ollut sananvapaudesta eli siitä, että tiedotusvälineellä on ”oikeus valita näkökulmansa ja käyttämänsä ilmaisut”, vaan päätökseen

9 Ks. http://www.jsn.fi/kantelun_ohjeet/ (tarkastettu 12.4.2018).

10 Lindholm, Jari (2016): Nyt käyttäydyt, media. Suomen Kuvalehti 43/2016, 46–51.

jättämäni eriävän mielipiteen mukaisesti siitä, että ”uutisen keskeisin käsite, pääomitus, jäi riittävästi selittämättä ja taustoittamatta, minkä seurauksena juttu ei välittänyt lukijoilleen totuudenmukaista kuvaa uutistapahtumasta”.¹¹

Tiukka kahtiajako faktoihin ja mielipiteisiin on paitsi riittämätön, kuten edellä esitin, myös lähtökohtaisesti ristiriitainen. Journalistin ohjeiden mukaan yleisöllä on oikeus saada tietää, mitä yhteiskunnassa tapahtuu (ohjeiden kohta 1). Toisaalta tiedotusvälineillä on oikeus valita juttujensa näkökulmat, myös kiistanalaisissa asioissa. Tätä *right to advocate* -periaatetta – jonka yleisö huonosti tuntee¹² – ei suorasanaisesti Journalistin ohjeissa mainita, mutta se juontuu oikeudesta sananvapauteen, joka kuuluu myös medialle ja jota JSN ei halua ennakkopäätöksillään kaventaa.

Raja, jonka jälkeen yhteiskunnan tapahtumat eivät enää heijastu jutusta vääristymättöminä, on kuitenkin veteen piirretty. Eräässä Suomen luontoa käsittelevässä ohjelmassa tarkasteltiin sudenmetsästystä erittäin kriittisesti. JSN päätyi vapauttavaan päätökseen, koska ”neuvosto ei löytänyt ohjelmasta mitään totuudenvastaista, vaikka ohjelma oli

¹¹ Ks. myös JSN:n päätös numero 6843 ja siihen jättämäni eriävä mielipide.

¹² Asiaa tuskin on tutkittu, mutta perustan olettamukseni sille, miten usein kuulee vaadittavan median objektiivisuutta. Helmikuussa 2018 kansanedustaja Ville Tavio (ps) tiedusteli jopa kirjallisen kysymyksen voimalla sitä, mitä hallitus aikoo tehdä edistääkseen ”objektiivista ja puolueetonta uutisointia”.

vahvasti näkemyksellinen”.¹³ Viime kädessä jutun tulkinta riippuu kunkin lukijan, katsojan ja kuuntelijan medialukutaidosta, tässä tapauksessa siitä, miten hyvin hän kykeni erottelemaan asiatiedot ideologisista valinnoista.

Media on vastuussa yleisölleen (ohjeiden kohta 1), ei yleisöstään. Mutta on tärkeä muistaa, että silloin, kun jokin media nauttii yleisönsä keskuudessa vahvaa luottamusta, voi se valinnoillaan vaikuttaa laajasti yleiseen mielipiteeseen – perustuivat nämä valinnat sitten ideologiaan, tilaus- ja mainosmyynnin edistämiseen tai johonkin muuhun.

Tasapainoilua ristiriitaisten tavoitteiden välillä

Vielä hankalammiksi käsitteet *fakta* ja *mielipide* osoittautuvat silloin, kun ”näkemyksellisyys” ei paljastu valmiista jutusta vaan jää piiloon jutunteon kulisseihin. Esimerkiksi tutkimusaineistossani TV-toimittaja, Olivia, harmitteli haastattelun jälkeen asiantuntijan sekavaa ulosantia. Hän sai esimieheltään ohjeen jättää kyseinen asiantuntija uutisjutusta pois, mitä myös videoeditoija kannatti. Olivia ei kuitenkaan seurannut ohjetta vaan kelaili videotallennetta

13 JSN:n päätös numero 6412.

edes takaisin ja onnistui lopulta löytämään parisekuntisen pätkän, joka oli käyttökelpoinen sekä puhujan ulosannin että asiasisällön osalta. Olivia sisällytti tämän lyhyen haastattelukatkelman juttuunsa, koska ”jutusta tuli täyteläisempi, kun saimme hänetkin siihen mukaan”.

Tässä tapauksessa siihen, minkälainen kuva yhteiskunnan tapahtumista yleisölle välittyi, vaikutti siis toimittajan näkemys sujuvasta kielenkäytöstä ja tasapainoisesta esityksestä, toimitusorganisaation hierarkiat ja kyky yhteistyöhön sekä jutulle määritelty pituus, jonka toimittaja sai haastateltavaan liittyvistä ongelmista johtuen neuvoteltua 100 sekunnista 105:een. Valmis juttu kesti lopulta 108 sekuntia.

Lähtökohtaisesti ei liene syytä epäillä, etteivätkö Olivia kuten Kaisa, Mikko ja muutkin toimittajat tasapainoilisi ristiriitaisten tavoitteiden välillä perustellusti. Heillä on ammattinsa puolesta hyvä pääsy tiedon lähteille, työkokemuksista ja toimituksen tuki, mahdollisesti muodollista koulutustakin tiedon journalistiseen toimittamiseen. Mutta yhtä kaikki, kyse on aina valinnasta: mitä otetaan mukaan, mitä ei.

Täyteläisempi ja moniulotteisempi kuva syntyisi, jos samaa uutistapahtumaa pääsisi ristivalottamaan useista lähteistä. Yksin vakiintuneita, ammatillisesti tuotettuja medioita seuraamalla se tuskin onnistuu. Harvalla yleisöstä on ensinnäkään resursseja seurata useita eri julkaisuja.

Toiseksi suuret mediat pyrkivät löytämään aiheita ja asioita, joita toiset mediat nimenomaan eivät käsittele, ja kolmanneksi, suuria uutistapahtumia käsitellessään vakiintuneiden tiedotusvälineiden näkökulmat ovat usein samansuuntaiset. Kun kantelija esimerkiksi väitti, että presidentti Donald Trumpin puhetta oli tulkittu virheellisesti, päätoimittaja muistutti JSN:lle antamassaan vastauksessa, että muutkin mediat olivat tulkinneet puhetta samoin ja kansainvälinen kohu nimenomaan perustui kyseiseen tulkintaan. ”Tämän kantelija olisi voinut tarkistaa helposti [...] muusta kansainvälisestä mediasta.”¹⁴

Uutta tietoa, näkökulmia ja tulkintoja etsittäessä on käännettävä katse toisaalle: sosiaaliseen mediaan. Määritelmä siitä, mitä *sosiaalinen media* on, elää jatkuvasti, mutta perusajatus on, että sosiaalinen media tarjoaa ihmisille mahdollisuuden julkaista ja kommentoida sisältöjä vakiintuneiden tiedotusvälineiden rinnalla (mm. verkkojuttujen kommenttipalstat) ja ohi (mm. Facebook, Twitter, blogit). Esimerkiksi viime itsenäisyyspäivän alpakka-vetoinen tapahtuma Helsingin Töölöntorilla oli järjestäjän mukaan ”mukava, turvallinen ja pieni tapahtuma lapsille”, kunnes tuottaja Heikki Eskola paljasti blogissaan, että tapahtuman tarkoituksena oli lapsekkaan ilonpidon varjolla pakottaa

14 JSN:n päätös numero 6632.

612-soihtumarssi pois torilta. Samaan tapaan bloggaajat, erityisesti Helsingin kirkkovaltuuston jäsen Jukka Relander, toivat esiin, että siinä julkisuushakuisessa tavassa, jolla Helsingin hiippakuntavaltuuston puheenjohtaja Johanna Korhonen toi piispa Teemu Laajasalon rahankäytön epäselvyydet esiin, saattoi olla ensisijaisesti kyse piispanvaalien jälkipelistä. Näistä blogiteksteistä journalistisetkin tiedotusvälineet sitten uutisoivat, mikä avarsi yksiäänistä totuutta siitä, että ”natsit” pakottivat lapset pois Töölöntorilta ja että Laajasalo käytti kirkon rahoja kolajuomaan ja ökyhotelleihin.

Työprosessien on oltava läpinäkyviä

Kysymys journalismin totuudenmukaisuudesta liittyy nähdäkseni merkittävästi kysymykseen journalististen työprosessien läpinäkyvyydestä. Kyse on siis siitä, miten toimeliaasti ja perustellen toimitukset kertovat työstään. Kun esimerkiksi *Helsingin Sanomien* uutisointia puolustusvoimien viestikookeskuksen salaisesta toiminnasta ja Brother Christmasin hyväntekeväisyysrahojen käytöstä oli äänekkäästi kritisoitu, päällikkötoimittajat selvittivät lukijoilleen lehden journalistisia periaatteita. Mutta siirryttäessä toimituksen johdon linjauksista jutunteon

konkreettisiin työkäytäntöihin itsereflektio käy työkaluna riittämättömäksi. Otan taas esimerkiksi sitaatit ja niihin liittyvän tutkimukseni.

Toimittaja kirjoittaa työpäivänsä aikana kymmenittäin sitaatteja, ja se tapa, jolla puhetta sitaateiksi muokataan, vaihtelee saman toimittajan tekemien juttujen välillä mutta myös yksittäisen jutun sitaattien kesken. Lisäksi yksi osa sitaatista voi olla hyvin täsmällistä alkuperäispuheen toisintamista, toinen osa vain väljästi lähtötekstiin perustuvaa – toisin sanoen siteerauskäytännöt vaihtelevat jopa yksittäisen sitaatin sisällä. Niinpä töistä suoriutumisen kannalta on välttämätöntä, että siteeraus tapahtuu automaattiohjauksella – mitä toki voi ammattitaidoksikin kutsua. ”Tätä itsekin hätkähtää kun huomaa että näitä [sitaatteja] on näinkin paljon muokattu”, eräs tutkimuksessa mukana ollut toimittaja totesi.

Toimittajien itsereflektion ohella onkin nimenomaan tutkijoiden tehtävä rakentaa yksittäisten tapausten järjestelmällisen analyysin pohjalta yleistyksiä eli teorioita siitä, miten media näyttäisi toimivan. Nämä teoriat joko vahvistavat tai uudistavat vallitsevaa tieteellistä ymmärrystä. Loppuun asti tutkijan työ on kuitenkin tehty vasta, kun havainnot ovat myös toimittajien ja toimittajakoulutuksen sekä mediayleisön ja -kasvatuksen hyödynnettävissä.

Edellä on käsitelty useaan otteeseen sitaattien *muokkaa-**mista*, ja totta on, että tekstipinnassa tapahtuvat muutokset pistävät herkästi silmään. Ne ovat kuitenkin vain yksi osa siteerausprosessia.

Kokonaisvaltaisemmassa tarkastelussa siteerauksesta hahmottuu kolme toimintoa: siteerattava tekstiaines (1) valitaan ja irrotetaan haastattelusta, (2) asemoidaan tiettyyn kohtaan tekeillä olevaa juttua ja (3) muokataan kieliänsultaan juttuun sopivaksi.

1) *Valinta ja irrotus.* Monesti lehtijutut perustuvat suurelta osin – jopa kauttaaltaan – haastateltavalta saatuihin tietoihin. Siitä huolimatta vain osa tiedoista merkitään haastateltavan suoraksi lainaamiseksi, loput epäsuoraksi lainaamiseksi tai toimittajan omaksi, lähteyttämättömäksi kerronnaksi. Tutkimukseni mukaan toimittajat valitsevat siteerattavaksi ensinnäkin sellaisia elementtejä, jotka tukevat haastateltavasta rakennettavaa henkilökuvausta. Tällaisia elementtejä ovat esimerkiksi mielipiteet ja haastateltavan leimallinen puhetapa – erityisesti omaperäiset sanavalinnat. Toiseksi, koska sitaatit osoittavat yksiselitteisesti lausunnon antajan, niihin valitaan asioita, joiden paikkansapitävyyden tarkistaminen ei ole toimittajalle mahdollista tai ainakaan helppoa. Lisäksi sitaatit voimis-

tavat tuntua haastateltavan läsnäolosta jutussa ja toimivat näin ikään kuin allekirjoituksena, joka vahvistaa jutussa kerrottujen asiatietojen luotettavuutta.

2) *Asemointi*. Journalistinen juttu on itsenäinen tekstikonaisuus, ei haastattelun selostus. Niinpä toimittajat asemoivat sitaatit sellaisiin kohtiin juttua, joissa ne parhaiten palvelevat jutun kerrontaa tai kerronnan rytmitystä. Toisin sanoen sitaattien tulee viedä jutun juonta eteenpäin ja vuorotella luontevasti jutun muun tekstiaineksen kanssa.

Yksittäiseen sitaattiin voidaan yhdistää elementtejä useasta eri kohdasta haastattelua. Lisäksi sitaatit säännömukaisesti *monologisoidaan*: Haastattelu etenee toimittajan ja haastateltavan yhteistyönä, mutta juttua kirjoittaessaan toimittaja häivyttää roolin, joka hänellä alkuperäisessä dialogissa oli. Tällaisen pelkistyksen tuloksena syntyy sitaatteja, jotka vaikuttavat ikään kuin haastateltavan itsenäisesti, yhtenäisesti ja omaehtoisesti lausumilta. Kaisan työstämä sitaatti, joka oli merkitty kiinalaisyrittäjän sanomaksi, kuvaa hyvin monologisointia. Sitaatti päättyy virkkeeseen ”*Sitä oli vaikea hyväksyä.*”, joka on pelkistetty toimittajan ja haastateltavan vuorottelusta.

Toimittaja: oliko se vaikea tilanne hyväksyä

Haastateltava: oli oli

3) *Kielellinen muokkaus*. Jotta sitaatti täyttäisi tehtävänsä lehtijutussa, sen tekstiasu vaatii usein muokkausta. Pääsääntö on, että sitaatit muunnetaan yleiskielisiksi. Puhekielisiä sanavalintoja voi sitaateissa siellä täällä olla, mutta tällöin niillä on oltava jokin erityinen merkitys jutun kerronnan kannalta (esim. murreosan käyttö henkilökuvauksen väliin). Yleiskielistämisen lisäksi sitaatteja usein muokataan sekä karsimalla ja tiivistämällä että lisäämällä tekstiin ilmauksia, joita haastattelussa ei ole sanottu. Näitä joskus mittaviakin muokkauksia motivoi haastateltavan esittämän asiasisällön ytimeköittäminen ja kirkastaminen sekä toisaalta sitaatin terävöittäminen palvelemaan mahdollisimman tehokkaasti jutun kerronnallisia pyrkimyksiä.

Kuten tutkimus osoittaa, on siteeraus kaikkea muuta kuin yksioikoinen ja itsestäänselvä tapahtumasarja. Kyse on tietoisista ja osin tiedostamattomiksikin jäävistä valinnoista. Näiden valintojen jaottelu oikeisiin ja väriin ei ole mahdollista, koska todelliset työprosessit ovat kovasti ristiriidassa niiden ylevien julistusten kanssa, joita sitaattien sanatarkkuudesta ja merkityksen ennallaan pysymisestä oppaissa ja ohjeistuksissa esitetään.

Ääniaalloilla ilmassa ja musteella paperille muotoiluilla grafeemeilla ei ole mitään täsmällistä vastaavuutta, minkä lisäksi se *merkitys*, jonka tietyt sanat saavat, syntyy

aina kulloistakin kielenkäyttöympäristöä vasten. Eräässä haastattelussa presidentti Sauli Niinistö käytti venäläisiin vallanpitäjiin viitatessaan pronominia *ne*, mikä epävirallisissa yhteyksissä kuten kahdenkeskisessä kasvokkaishaastattelussa on täysin luontevaa. Lehtijutun sitaattiin toimittaja vaihtoi pronomiksi *he*, ja tämä muokkaus – paradoksaalisesti – ikään kuin neutralisoi kielenkäyttöympäristön muutoksen ja piti sitaatin ”suorana”. Kirjallisessa kontekstissa *ne*-pronomini olisi nimittäin saattanut luoda lukijoille virheellisen vaikutelman siitä, että presidentti suhtautuu venäläisiin väheksyvästi. Myös tästä näkökulmasta olisi hätköityä tehdä sitaatteihin kohdistuneista muokkauksista kategorisia oikein–väärin-arvioita.

Ennen kaikkea kyse on luottamuksesta

Medialukutaito tarkoittaa sitä, että lukijat, kuuntelijat ja katselijat ymmärtävät toimitustyön perusteet ja pystyvät niitä kriittisesti arvioimaan. Tässä apuna voi olla media-lingvistinen tutkimus, joka pyrkii valmiiden tekstipintojen taakse selvittämään ja toimittajien pään sisään selittämään, miten journalistiset jutut syntyvät. Lisäksi toimittajat ja toimitukset voivat avata ja perustella journalistista päätök-

sentekoaan tai vaikkapa julkaista yksittäisiä haastattelutaltiointeja osoittaakseen, mitä haastateltava tarkalleen toimittajalle sanoi ja minkälaisessa asiayhteydessä.

Lopulta kyse on kuitenkin luottamuksesta. Jutunteko kun on monimutkainen prosessi, jonka jäljet valmis teksti parhaansa mukaan kätkee. ”Entä mistä lukija voi nähdä, että vastuullisen median uutinen on luotettavampi kuin satunnainen blogimielipide?” kysyy *Aamulehden* vastaava päätoimittaja Jussi Tuulensuu retorisesti ja vastaa: ”Jos mediabrändi ei ole läheinen, ei mistään. Netin kirjoitukset näyttävät pohjimmiltaan kaikki samalta: päällä logo, alla otsikko, kuva ja tekstiä. Media on kenties käyttänyt tietojensa tarkastamiseen päiviä tai jopa kuukausia, jututtanut lukuisia ihmisiä, lukenut satoja sivuja lähdemateriaalia, mutta sitä ei välttämättä näe mistään.”¹⁵

Yleisön on voitava luottaa siihen, että toimittajat noudattavat Journalistin ohjeiden sanaa ja henkeä. Tätä luottamusta kohottaakseen esimerkiksi *Aamulehti* aloitti taannoin juttusarjan, jossa se avaa yksittäisten juttujensa tekoprosessia, ja kehotti myös muita medioita kertomaan nykyistä enemmän vaivannäöstään.

”Totuus ei minusta kuulosta sanana vakuuttavalta,

¹⁵ Tuulensuu, Jussi (2018): Uutiset kuivina, kiitos – eroon kielen värittelystä ja piiloasenteista. Pääkirjoitus. *Aamulehti.fi* 11.3.2018. Haettu 11.3.2018 osoitteesta <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/uutiset-kuivina-kiitos-eroon-kielen-varittelysta-ja-piiloasenteista-200802548>.

pidän enemmän luottamuksesta”, sanoi puolestaan Earl Wilkinson *Helsingin Sanomien* mukaan helmikuuisella Suomen-vierailullaan. Wilkinson on International News Media Associationin puheenjohtaja ja ”uutismedian huippuvaikuttaja”.

Tämän tekstini tiedon määrä tuskin Wilkinsonia siteeraamalla lisääntyi. Siitä huolimatta päätin Wilkinsonia siteerata, koska kyseinen sitaatti – hieman alkuperäisestä asiakontekstistaan irrotettuna, mutta sitähan lukija ei voi edellisestä kappaleesta päätellä – vahvistaa omaa argumenttiani. Toisin sanoen Wilkinsonin sitaatti lisää tekstini uskottavuutta, mikä on yksi sitaattien tehtävistä ja syy, jonka takia niitä journalistisissa jutuissa taajaan käytetään. Lisäksi sitaatti kuljettaa juttuni juonta eteenpäin. Se nimitäin avaa vielä yhden uuden näkökulman siteeraukseen. Wilkinson piti puheensa englanniksi, mutta lehdessä hän ”puhui” suomea. Tällainen *kieltenvälinen siteeraus* on toimitustyön arkea, mutta sitä ei juurikaan käsitellä opaskirjoissa, toimitusten ohjeistuksissa, mediaa koskevassa keskustelussa tai tieteellisessä tutkimuksessa. Siksi se on käynnistymäisillään olevan, nelivuotisen tutkimusprojektini aihe.

